

**Ольга Володимирівна
Нестерук-Володимирець,**
Рівненський міський Палац дітей та молоді,
м. Рівне, Україна

УДК 159.9:37.013.77

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ В СИСТЕМІ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

В статті розглянуті основні принципи практичної реалізації психологічного супроводження науково-дослідницької діяльності учнів старших класів секції МАН «Психологія».

Ключевые слова: психологічне супроводження, самореалізація, людина, комунікативна культура, креативність.

The article describes the main principles of practical implementation of psychological support of the research activities of high school students in the section of the Small Academy of Sciences «Psychology».

Key words: psychological support, self-fulfillment, personality, communication culture, the creativity.

У межах існуючої парадигми української освіти, проблем розвитку особистості та її самореалізації приділяється особливе місце та значущість. У полі зору прогресивної педагогічної думки – внутрішня сутність людини, її соціальні прагнення, право бути собою – те, що не входило в діапазон традиційних педагогічних цінностей і розвивалося стихійно. «Індивідуальність, як концентроване відображення людської сутності, унікальна і духовно самовизначена особистість, яка усвідомлює та практично реалізує свою місію в різних видах та сферах соціально-культурної практики» – стратегічна мета сучасної позашкільної освіти України. Самореалізація, як процес, пов'язана з багатьма іншими «само»-процесами: самопізнанням, самовизначенням, самовихованням, самоактуалізацією, самозбагаченням, само зміцненням тощо. Ці процеси є взаємозалежними, але на різних етапах людського життя мають неоднакову значущість.

Успішність розвитку індивідуальності дитини в умовах сучасного позашкільного закладу у процесі її навчання в системі Малої академії наук залежить не тільки від ефективної та компетентної роботи її наукового керівника, але й від адекватного потребам психологічного супроводу проектно-науково-дослідницької діяльності.

Проблематиці обдарованості присвячено багато робіт закордонних дослідників, останнім часом активізувався пошук вітчизняних науковців: О. Є. Антонової, В. С. Бажанюк, І. С. Волошук, В. В. Рибалки, В. У. Кузьменко, В. А. Моляко, Н. І. Поліхун, Т. І. Сущенко, П. О. Тадеєва, В. П. Тименко та ін. Безпосередньо проблемі психологічного супроводу дослідницької діяльності обдарованих учнів

присвячено не так багато досліджень, але з зазначеної проблематики останнім часом з'являється більше робіт, особливо молодих дослідників, що свідчить про високий інтерес до неї як вітчизняних, так і закордонних авторів.

Так, В. В. Русова у своїй статті висвітлює структурно-функціональну модель формування у старшокласників здатності до наукової діяльності, відповідно до якої нею розроблена авторська консультативно-розвивальна програма психологічного супроводу процесу виконання обдарованими старшокласниками профільних науково-дослідницьких робіт [2, 3]. Серед російських науковців проводяться проблемні наукові семінари, присвячені проблематиці різних аспектів психологічного супроводу дослідницької діяльності учнів. Необхідно зауважити, що на відміну від вітчизняних науковців, російські дослідники М. Р. Бітянова, М. В. Піскунова, О. Г. Філімонова, Н. В. Ткаченко, А. Б. Пшенічер, А. Г. Теплицька, Н. Л. Галєєва, Т. Д. Егнаташвілі, А. І. Савенкова чітко диференціюють особливості психологічного супроводу проектно-дослідницької та науково-дослідницької діяльності учнів [1]. Разом з тим, в Україні і країнах СНД існує багато практичних моделей психологічного супроводу конкурсної, дослідницької та проектно-наукової діяльності учнів, створених для потреб діяльності ліцеїв, гімназій, спеціалізованих шкіл, позашкільних навчальних закладів. Аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми виявляє недостатню розробленість проблеми психологічного супроводу науково-дослідницької діяльності учнів різних вікових категорій та різних профільних напрямків діяльності.

Мета нашої статті з'ясувати особливості психологічного супроводу науково-дослідницької діяльності

вихованців сучасного позашкільного закладу на прикладі секції МАН «Психологія».

Зазначимо, що *особливість* психологічного супроводу діяльності позашкільного закладу впливає з того факту, що його основним контингентом є обдаровані діти, які приходять навчатись на добровільній і неформальній основі. Тобто, діти для того щоб стати учнями Палацу дітей та молоді (далі ПДМ), повинні мати деяку сформованість пізнавальних і творчих мотивів або виявляти схильність до самореалізації у творчій діяльності.

Другою суттєвою *особливістю* психолого-педагогічного супроводу в ПДМ є той факт, що у навчальному процесі на різних етапах входження в профіль та профільне навчання задіяні учні різних вікових категорій. Це зумовлює психолога чіткого усвідомлення роботи над проблемою у формуванні у вихованців здібностей і можливостей, а також перспективи розвитку, вибору не тільки адекватного їм профілю, але й подальшого професійного вибору.

Третьою вагомою *відмінністю* від системи формальної освіти постає педагогічний колектив ПДМ та форми і методи його діяльності. Однією з основних якостей, необхідних для успішної та результативної роботи педагога в ПДМ, є власна креативність, як визначальна характеристика особистості, а також постійний творчий пошук, як стиль педагогічної діяльності. Тому психологічний супровід видів дослідницької діяльності в системі секцій МАН РМ ПДМ містить активну роботу з педагогічним колективом, організацією і проведенням семінарів-практикумів щодо роботи з обдарованими учнями, чому сприяє багаторічна співпраця психологічної служби ПДМ з науковцями Інституту обдарованої дитини НАПН України. Відповідно до вище перелічених особливостей організація системи психологічного супроводу дослідницької діяльності юних науковців має практичні властивості, притаманні тільки їй.

Основним завданням психолого-педагогічного супроводу освітньої діяльності РМ ПДМ є створення сприятливих умов для творчого, інтелектуального та особистісного розвитку вихованців ПДМ на різних вікових етапах, а саме:

- раннє виявлення здібностей та обдарувань, сприяння цілеспрямованому розвитку творчих здібностей учнів в обраній ними сфері діяльності;
- сприяння формуванню пізнавальної і професійної мотивації з урахуванням віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я;
- надання необхідної психолого-педагогічної допомоги вихованцям у розв'язанні гострих життєвих ситуацій;
- психологічна підтримка педагога, працюючого з обдарованими вихованцями;
- реалізація індивідуального, особистісно орієнтованого, диференційованого підходів до вихованців і слухачів МАН;
- популяризація психологічних знань, формування у підростаючого покоління вмінь та навичок самовиховання та саморозвитку.

Для реалізації завдань в безпосередній діяльності, потрібно звернути увагу на необхідні у роботі з обдарованими учнями базові принципи навчання та виховання: принцип активності та самостійності, як важливий в організації дослідницької роботи слухачів Малої Академії наук. Значущість дослідницької роботи для учнів в системі освіти обґрунтовується видатним науковцем-психологом С. Л. Рубінштейном, який писав: «Будь-яка спроба вчителя-вихователя «внести» в дитину пізнання та моральні норми, обминаючи власну її діяльність щодо оволодіння ними, підриває, самі основи здорового розумового та морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей та рис».

Інший відомий психолог П. П. Блонський, аналізуючи процес навчання, зауважував, що робота учня повинна організовуватися так, щоб поступово підводити його до оволодіння самостійними методами наукової праці. Результатом індивідуальної дослідницької роботи слухача МАН є «відкриття» знань та законів, що потребують засвоєння. Важливо, щоб кожний науковий пошук містив елемент нового, завдяки чому відбувається активізація пізнавальної потреби слухачів, формується глибока внутрішня мотивація до творчого пізнавального пошуку, закріплюється настановлення на навчання впродовж всього життя.

У науково-дослідній діяльності виявляються індивідуальні якості особистості слухачів МАН, їх творчі якості – оригінальність, гнучкість мислення, продуктивність тощо, що підтверджується результатами психодіагностичного дослідження особистості слухачів МАН.

Більш успішно розкривається потенціал кожної особистості учня за умови індивідуального, особистісно орієнтованого підходу і, відповідно до нього, реалізованим психологічним супроводом, тому дослідницька діяльність учнів у системі Малої академії наук максимально сприяє розв'язанню цього завдання.

Під час роботи над обраною самостійно важливою і цікавою темою, слухач МАН набуває різних абсолютно нових (не передбачених шкільною програмою) для нього вмінь, навичок, формує дослідницькі та творчі компетенції, розширює світогляд. Узагальнена блок-схема психологічного супроводу слухачів МАН секції «Психологія» показана на рис. 1.

Багаторічні спостереження за життєвим шляхом випускників ПДМ, які брали участь у роботі МАН (секція «Психологія») дають можливість зробити висновок, що досвід дослідницької діяльності, отриманий ними під час навчання в ПДМ, дав значний поштовх до реалізації їхнього особистісного потенціалу, а в багатьох випадках – визначив їх професійний вибір і подальшу життєву долю. Було створено узагальнений психологічний портрет юних дослідників ПДМ. Аналізуючи мотиваційну сферу їх особистості, можна сказати, що мотивація навчання на початку роботи у більшості з них була досить невисокою, подібною до навчальної мотивації у загальноосвітньому навчальному закладі, завдяки певним стереотипам настановлень у поведінці учнів – у позашкільному

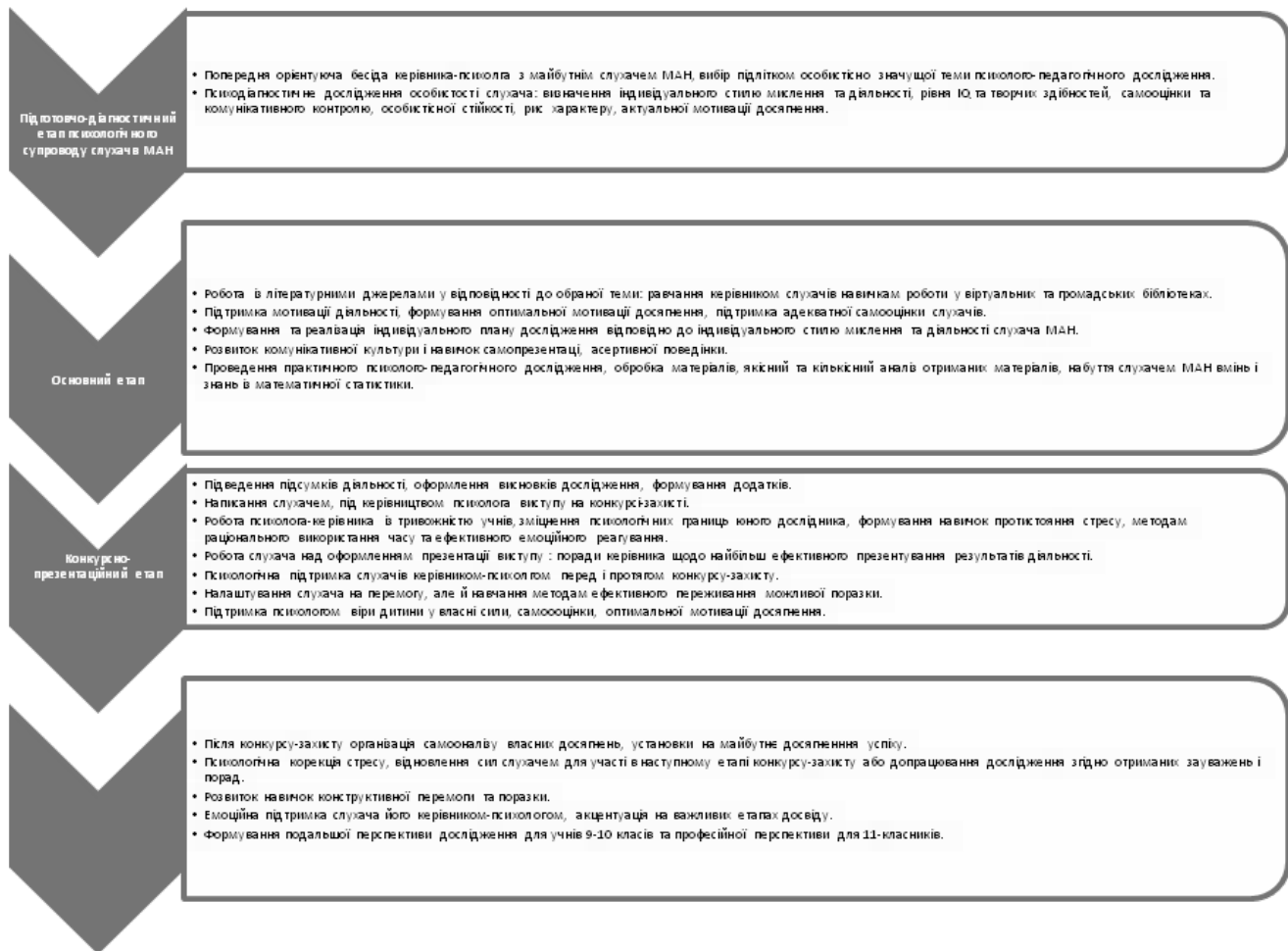

Рис.1. Узагальнене графічне представлення етапів психологічного супроводу дослідницької діяльності слухачів МАН секції «Психологія»

закладі (дещо вищою мотивацію навчання відрізняються лише учні ліцейних та гімназійних навчальних закладів).

Завдяки індивідуалізованому підходу у подальшому юні дослідники поступово ставали дійсно дослідниками. У процесі роботи вони досягали результатів, які важко було прогнозувати, а їх навчальна мотивація зовні нав'язаною формувалась у внутрішню активну, пізнавальну потребу. Суттєвих змін завдяки участі у конкурсній діяльності набували і мотиви досягнення – відбувалося зменшення боязні невдачі та збільшення мотивації досягнення успіху і соціального схвалення. Цей процес, залежно від особистості кожного із учнів, відбувався з різною швидкістю і важкістю – періоди активізації у менш стабільних за типом нервової діяльності учнів змінювалися спадами, але ознайомлення учнів з психологічними особливостями досягнення поставленої мети дозволяли підтримувати їх впевненість у власних силах та зміцнювати надію на позитивний результат їхньої дослідницької діяльності, що підвищувало їх впевненість у собі.

Самооцінка слухачів МАН є адекватно заниженою (середній статистичний показник), при цьому

20% з них мають високу самооцінку, 40% – адекватну і 40% – низьку. За нашими спостереженнями та результатами психодіагностики участь у дослідницькій і конкурсній діяльності дозволяє суттєво мобілізувати учнів, захопити їх азартом пізнання нового, розвинути волю і сприяти зростанню самооцінки (у випадку недооцінки власних можливостей учнем), або навпаки – у випадку, коли призове місце, на яке розраховував учень, займає хтось інший, навчає стійко переживати поразки та робить самооцінку більш адекватною (у випадку неадекватно завищеної самооцінки – це не такий частий випадок).

Аналіз мотивів участі учнів у дослідницькій діяльності в системі МАН свідчить про важливість соціально значущих мотивів – мотивів досягнення та соціального схвалення, самопізнання та самоствердження, тому таку діяльність необхідно розглядати як соціальну практику, яку проходять учні позашкільного навчального закладу і яка має на меті оптимізацію соціалізації особистості обдарованих учнів ПДМ.

Більш повно особливості розвитку особистості юного дослідника в системі МАН можна побачити у порівнянні з учнями позашкільного навчального

закладу гуманітарно-естетичного профілю навчання. Особливості психологічного супроводу пов'язані не тільки зі специфікою науково-дослідницької та конкурсної діяльності учнів, але й з особливостями особистісного профілю слухача МАН. Важливими параметрами, зумовленими потребами підвищення ефективності діяльності як учнів, так і їх вчителів, збільшення результативності конкурсної діяльності є індивідуальний стиль мислення самооцінка,

комунікативний самоконтроль, рівень творчих здібностей, інтелект, мотивація досягнень, емоційна зрілість, раціональність, рівень конформності, схильність до асоціальної поведінки, рівень комунікативної культури та культури мислення юних дослідників.

Загальна картина порівняльного аналізу показників для учнів науково-дослідницького і гуманітарно-естетичного профільних напрямків позашкільної освіти показано на рис. 2.

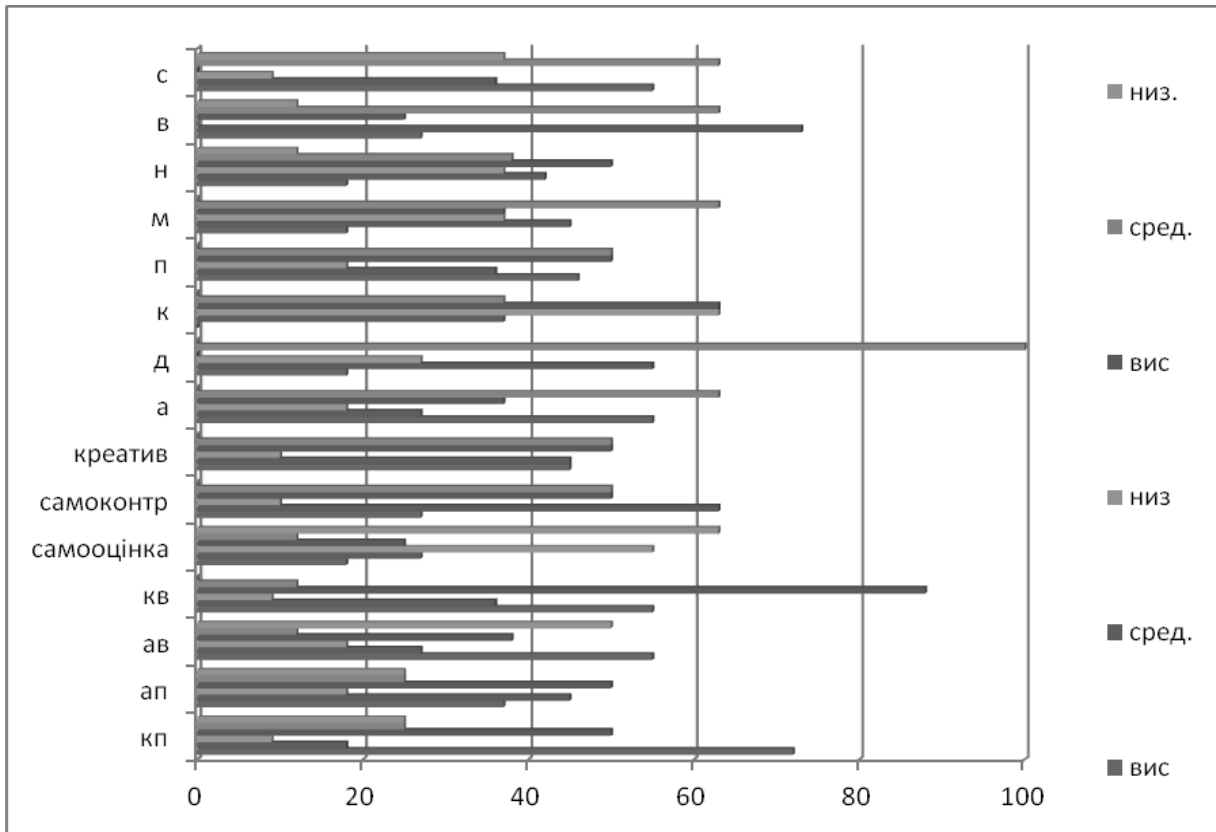

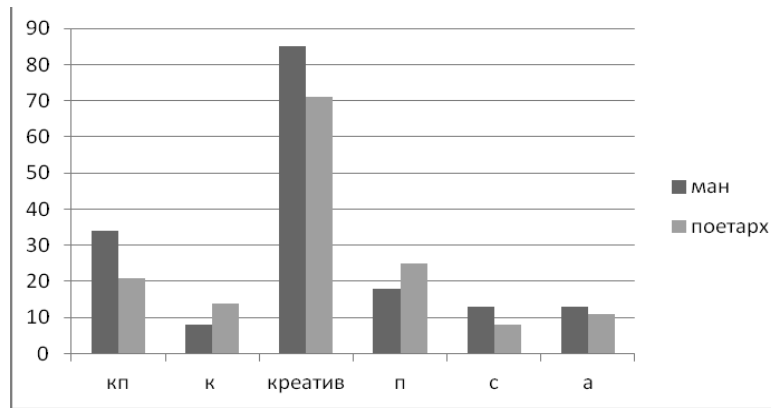
Рис.2. Порівняльний аналіз психологічних показників науково-дослідницького і гуманітарно-естетичного профільних напрямків позашкільної освіти

Узагальнене графічне представлення відсоткового розподілу психологічних характеристик для науково-дослідницького (МАН) і гуманітарно-естетичного профільних (ГЕП) напрямків позашкільної освіти. Ряд 1. (синій) – високий рівень розвитку (МАН); Ряд 2. (черв.) – середній рівень розвитку (МАН), Ряд 3. (зелен.) – низький рівень (МАН); Ряд 4. (фіолет.) – високий рівень розвитку (ГЕП); Ряд 5. (блакит.) – середній рівень розвитку (ГЕП), Ряд 6. (помаранч.) – низький рівень (ГЕП).

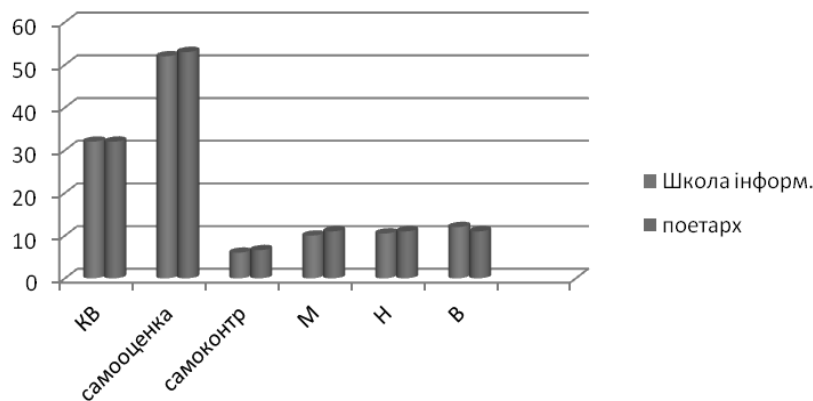
З рис 2 серед особистісних характеристик, за якими диференціюються ці профільні напрямки можна виділити наступні риси: переважання конкретно-послідовного стилю мислення в юних дослідників, свідчить про високий рівень їх організованості, реалізм, вміння працювати з інформацією і переважне засвоєння інформації через соціальні практики. Ця характеристика підтверджується даними тесту КСК (шкала К) – низький середньо статистичний рівень:

раціональність, реалістичність. Для слухачів МАН притаманним є більш високий рівень креативності і значно менший порівняно з учнями гуманітарного профілю рівень асоціальності поведінки (шкала П тесту КСК), що може опосередковано свідчити про вищій рівень комунікативної культури слухачів МАН та їх кращу соціальну адаптацію, що підтримується даним тесту КСК щодо рівня особистісної зрілості (шкала С) і рівня комунікабельності (шкала А) на рис.3. Творчі здібності учнів цієї групи коливається в межах 57–107 балів (від середнього до дуже високого рівня), 20% учнів мають дуже високий рівень творчих здібностей, 20% – середній, а 40% – вище середнього і 20% високий. Середньостатистичний показник творчих здібностей – на рівні вище середнього.

Незважаючи на відмінності у специфіці діяльності між учнями обох профільних напрямків, були виявлені спільні риси, відображені на рис. 4.

Рис. 3. Порівняльна діаграма особистісних характеристик учнів науково-дослідного і естетико-гуманітарного профільних напрямків позашкільного закладу освіти

Рис. 4. Порівняльна діаграма подібних особистісних характеристик учнів науково-дослідного і естетико-гуманітарного профільних напрямків позашкільного закладу освіти

Психологічний супровід обох профільних напрямків позашкільної освіти може мати спільні риси, зумовлені подібною проблематикою, виявленою психодіагностикою: підвищення самооцінки вихованців ПДМ (великий бальний показник відповідає низькому рівню самооцінки), розвиток комунікативного самоконтролю, розвиток асертивності і зниження конформності, розвиток мислення.

Таким чином, незалежно від того, чи оберуть юні науковці в майбутньому професію відповідно обраної галузі досліджень, робота в системі МАН навчає їх самостійно та цілеспрямовано працювати, розвиває творче і формально-логічне мислення, вдосконалює систему теоретичних знань, практичних умінь та компетенцій, що сприяє гармонізації їх особистості, підвищує самооцінку та впевненість у собі, сприяє розширенню світогляду.

Важливим є відповідний щодо актуальних потреб особистості юного науковця психологічний супровід науково-дослідної діяльності, діагностика та виявлення тих чи інших проблем розвитку вихованців, проектування подальшої спільної діяльності керівників та юних науковців.

Використані літературні джерела

1. *Битянова М. Р.* Психологическое сопровождение исследовательской деятельности учащихся. // Материалы Вторая общероссийская научно-практическая конференция с международным участием «Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве» / М. Р. Битянова, М. В. Пискунова: [електронний ресурс]. М., 2006 – Режим доступу: <http://www.issl.redu.ru/archive/2006/report>.

2. *Русова В. В.* Психолого-педагогічний супровід науково-дослідної роботи обдарованих старшокласників в МАН України. // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: збірник наукових праць / В. В. Русова. – К., 2011. – С. 264–274.

3. *Русова В. В.* Проблема психологічного супроводу самоактуалізації особистості старшокласника в умовах профільного навчання. // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. / В. В. Русова. – К., 2006. Випуск 3–4. – С. 115–123.